

- в Стародавніх Греції та Римі склалися специфічні форми терпимості, нестійкі за часом та обмежені повноваженнями;
- в період Середньовіччя терпимість розумілась виключно через проблему релігійності: як покірність, придушення людських пристрастей;
- виникнення власне феномену «толерантності» відбувається в епоху Нового часу і пов'язане з проблемою свободи людини.

Таким чином, поняття толерантності формувалося упродовж століть, і цей процес триває й до цього часу. Накопичуючи різнобічні значення, термін «толерантність» прагне відповідати дійсності, в якій різноманітні прояви нетерпимості вимагають нових засобів подолання.

Література:

1. Аврелий Марк. Наедине с собой. Размышления // Пер. с древнегреч. под общ. ред. А.В.Добровольского. – К.: Collegium Artium Ing, Ltd. – Черкассы: РИЦ "Реал", 1993 <http://psylib.org.ua/books/avrel01/txt03.htm>.
2. Вольтер Ф. М. Трактат о веротерпимости // Философские сочинения. – М.: НАУКА/ИНТЕРПЕРИОДИКА МАИК, 1989. – 752 с.
3. Дидро Д. О терпимости http://www.philosophy.ru/library/diderot/about_tolerance.html
4. Іщенко Ю. Умови можливості толерантності в античності // Філософська думка, 2001. - № 3. – С. 115 -142.
5. Круглова Н.В. Виртуальность и реальность толерантности // Виртуальное пространство культуры. Материалы научной конференции 11-13 апреля 2000 г. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – С. 18-21.
6. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. – М.: Мысль, 1993. – 380 с.
7. Локк Дж. Опыт о веротерпимости. Сочинение в 3 т. Том 3 / Ред. и сост. авт. примеч. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988.- 668 с.
8. Милль Дж. О свободе // Наука и жизнь. – 1993. - №11. – С. 10–15.
9. Монтень М. Избранное. – М.: Советская Россия, 1988. – 416 с.
10. Сенека Л.А. Нравственные письма к Луцилию. – Кемерово: Кемеровское книжное издательство, 1986. – 464 с.
11. Тертуллиан К.С.Ф. Избранные сочинения / Пер. с лат. и сост. А.А.Столярова. – М.: Прогресс, 1994. – 448 с.
12. Уолцер М. О терпимости. Лекции по этике, политике и экономике. Перевод с англ. Яз. И. Мюртер. – М.: Дом интеллектуальной книги, 2000. – 160с.
13. Философы Греции. Основы основ: логика, физика, этика / Сост. В.Шкода. – М.: Эксмо-Пресс, 1999. – 1056 с.

Волощук Юлія Іванівна,
аспірантка кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П.Драгоманова

УДК 322(498):261.7

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА РУМУНІЇ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШИНИ (1918-2000-НІ РР.)

У статті на основі аналізу суспільного становища православної та греко-католицької церков розкривається їх роль у консолідації національної меншини, формуванні національної свідомості українців. Досліджено позицію держави щодо підтримки панівної церкви і використання її у боротьбі проти інших конфесій. Вказано проблеми перерозподілу церковного майна і позиції Румунії та України у їх вирішенні.

Ключові слова: релігійна політика, держава, православ'я, греко-католики, конфесія.

В статье на основе анализа общественного положения православной и греко-католической церквей раскрывается их роль в консолидации национального меньшинства, формировании национального самосознания украинцев. Исследовано позицию государства по поддержке господствующей церкви и использованию ее в борьбе против других конфессий. Указано проблемы перераспределения церковного имущества и позиции Румынии и Украины в их решении.

Ключевые слова: религиозная политика, государство, православие, греко-католики, конфессия.

The article is based on the analysis of social situation of the Orthodox and Greek Catholic churches reveal their role in the consolidation of national minorities, the formation of Ukrainian national consciousness. The position of the state in supporting the ruling church is investigated and it is used in struggle against other confessions. Specific problems of church property's redistribution and the position of Romania and Ukraine in their solution are depicted.

Keywords: religious politics, state, Orthodox, Greek Catholics, confession.

В період глобальних світових змін, бурхливого розвитку інтеграційних процесів на площину політичних і культурних аспектів розвитку постають і проблеми життєдіяльності національних меншин у світі. Особливої уваги потребують ті меншини, які волею долі, будучи автохтонним населенням відповідних територій, опинились у складі інших держав. Однією з них є українська національна меншина Румунії. Автор статті, з великої низки проблем, що на сьогоднішній день, постають перед її самозбереженням і розвитком, вважає за доцільне виокремити її релігійне життя.

Дослідження проблематики, пов'язаної з релігією української меншини в Румунії пов'язане, зокрема з працями Куреляка В. [4,5], Ріцко Віргілій [9] та Марциновського А. [7]. Названими авторами здійснено ґрунтовий аналіз актуальних проблем, пов'язаних із релігійним життям меншини та розкрили державну політику Румунії в цій сфері.

Сленський В.[3] та Рот А. [10] аналізували, не тільки в цілому релігійне життя, але акцентували увагу на суспільно-політичному становищі церкви в Румунії. Багато матеріалу щодо релігії української меншини в Румунії містять періодичні видання Союзу українців Румунії "Вільне слово" [11], "Український вісник"[12] та "Наш голос"[8]. Завжди є рубрика "Голос церкви", яку ведуть Генеральні вікарії Православного та Греко-католицького Вікаріатів. Однак суспільно-політична значимість релігії в житті української меншини в Румунії є ще не достатньо досліджена.

Метою даної статті є на основі аналізу розвитку державно-релігійних і міжконфесійних відносин показати роль православної та греко-католицької церков у національному та суспільно-політичному збереженні української меншини в Румунії.

Упродовж багатьох століть українські поселення в Румунії перебувала під чужоземним впливом. З боку Австро-Угорщини, зокрема, проводилася мадяризація українців та представників інших національностей, які проживали на цій території. Асиміляційний процес впроваджувався у життя насильницьким способом. Українське населення мало обмежені права, зокрема це торкалося і його культурно-релігійного життя.

Тому однією із основних інституцій українського національно-культурного відродження була і по сьогодні є українська православна та греко-католицька церкви.

Після розпаду в 1918 р. Австро-Угорської імперії і переділу її земель Румунське королівство, приєднавши Буковину, Бессарабію, Трансільванію (Семигороддя), Банат і південну Добруджу, перетворилося на державу з великою територією (295 049 км²), поліетнічним і поліконфесійним складом населення. Більшість склали представники румунського етносу, які проживали серед значного числа угорців, німців, євреїв, ромів. Згідно з переписом 1930 р. 72,6% підданих румунської монархії склали православні, 7,9% – греко-католики, 6,8% – римо-католики, 3,9% – реформати, 2,2% – лютерани, 0,4% – унітаристи, 0,3% – старообрядці-липовани, 0,3% – баптисти, 4,2% – іудеї, 1% – мусульмани

[10, с. 9]. В країні з'явилась значна група румун-уніатів і достатньо сильна греко-католицька церква, яка порушила традиційну для Румунії монополію православ'я. Отже, за нових умов поставала проблема консолідації нації, від чого залежала подальша витривалість держави. В одне з найважливіших середовищ суспільного життя, де вирішувалося це завдання, перетворилась сфера державно-релігійних і міжконфесійних відносин.

Щоб дати правильні оцінку цим відносинам на сучасному етапі, варто проаналізувати шлях, пройдений кожною із провідних церков разом із змінами політичної системи держави Румунії.

Румунська православна церква.

Православна церква не мала єдиної ієрархії, а була поділена на 4 автономні відгалуження. До них належали автокефальна митрополія Бухареста із статусом Румунського екзархату, автономна митрополія в Германштадті в Семигороді, митрополія Буковини і єпархія, що діяла в Бессарабії, як частина Російської православної церкви. Постановня Румунії в нових територіальних межах дало поштовх до пошуку шляхів об'єднання цих православних структур. Цей процес, долаючи труднощі, відбувався за кілька етапів: перший – це об'єднавчий Бухарестський синод православних церков (1918р.) з усіх регіонів нової Румунії, в тому числі Трансільванії і Буковини; другий – проголошення митрополита Бухареста Мирона Крістя главою румунського православ'я; наступний – ухвалення з'їздом делегатів від усіх православних структур країни (1920р.) проект статуту Румунської православної церкви [11, с.9].

Конституція, прийнята 23 березня 1923 р. визнала православ'я національною релігією Румунії. Універсал міністерства релігійних сповідань, передбачав створення патріархату Румунської православної церкви, Після того, що зробили з православ'ям більшовики в СРСР, Румунія стала країною, де залишалось найбільше прихильників цієї гілки християнства [11, с.9].

Остаточно затвердивши статут Румунської православної церкви, Святіший синод підняв статус Унгро-Волоської православної митрополії з садибою в Бухаресті до рангу патріархату. Патріархат, який складався з 5 митрополій, визнавав своє підпорядкування державі. В свою чергу, світська влада гарантувала викладання релігії в школі, надання душпастирської опіки в армії та медичних закладах. Держава допомогла церкві налагодити систему підготовки кадрів священнослужителів, для чого було відкрито кілька духовних семінарій і теологічний факультет в Бухарестському університеті.

Новий статус Румунської православної церкви, затверджений Константинопольським патріархом, та визнання рішення румунського синоду канонічним, дало змогу провести Інtronізацію першого патріарха Румунської православної церкви – Мирона Крістя.

Спільне функціонування світської і церковної влади надалі стало настільки органічним, що патріарх Мирон деякий час навіть займав посаду прем'єр-міністра Румунії (1 лютого 1938 р. – 6 березня 1939 р.) [11, с.10].

Після II Світової війни Румунській православної церкві, як і всьому народу, довелося пожинати результати військово-політичного альянсу Румунії з гітлерівською Німеччиною, що призвів до участі румунської армії в бойових діях і окупації півдня України і Молдавії. З приходом Червоної армії в Румунію, в Москві визрів план підпорядкування румунського православ'я щойно відродженому за велінням Кремля Московському патріархатові. З цією метою у Бухаресті побувала делегація ієрархів Російської православної церкви, до Москви було запрошено патріарха Никодима, невдовзі московський патріарх Алексій наніс візити практично до всіх румунських єпархій [2, с. 433].

Греко-католицька церква.

Перші відомості про існування українців греко-католиків у Сереті датують з 1780 року, коли невелике число цих віруючих оселилося на місці з назвою Селеще. Проте, чимало українських родин були змадяризовані, хоч багато українських священників обстоювали свої релігійні обряди і чинили опір мадяризації. Саме завдяки їхнім старанням українці зберегли головні свої звичаї.

В розширених межах Румунської держави (1920р.) опинилася унійна митрополія Фарагаш (Алба Юлія) і 3 єпархії – Герла, Лугож і Орадя Марє. Із виникненням «Великої Румунії» греко-католицька церква ідентифікувала себе з новопосталою державою. Якщо раніше межі її діяльності поширювалися лише на Трансільванію, то за нових умов вона прагнула поєднати в своїй ідентичності не лише регіональні, але й загальнонаціональні парадигми, висувуючи на передній план інтегральність процесу націотворення [6, с. 222-232].

Конституція 1923 р., окрім Православної церкви, визнавала державною релігією також Католицьку церкву східного обряду, а укладений з Апостольською Столицею конкордат (1927 р.) гарантував свободу діяльності різним обрядам Католицької церкви. Папа Пій XI своєю буллою *Solemni conventione* здійснив реорганізацію унійної церкви в Трансільванії, створивши 2 нові її єпархії, водночас юрисдикцію митрополита поширивши на всю країну. Надалі ця церква мала близько 2560 храмів, 563 000 віруючих, яких обслуговували понад 1800 священників. Діяльність церкви не обмежувалась суто релігійними справами, а її вплив поширювався далеко за межі парафій. В її розпорядженні перебували 34 школи, де здобували освіту 6 тисяч учнів. В католицькій акції брали участь близько 8 тисяч дорослих. Виходило 20 греко-католицьких періодичних видань, загальний наклад яких становив 250 тисяч екземплярів [9, с.25].

Перехід влади до комуністів спричинився до руйнування Католицької церкви східного обряду. Відбулись масові арешти її священників, накладено заборону на друкування і поширення католицької періодики. Це були перші ознаки рішення світської влади про ліквідацію цієї конфесії.

Згодом до боротьби з уніатами було підключено Румунську православну церкву. Коли влада стала змушувати греко-католиків відмовитися від підпорядкування папі Римському, то цю вимогу повністю підтримав православний патріарх Юстиніан, який оголосив про повернення румунських греко-католиків в лоно православ'я.

Влада визначила для священнослужителів віковий ценз душпастирської діяльності, примушуючи парафіяльних священників і дяків виходити на пенсію після досягнення сімдесятирічного, а єпископів і ігуменів – шістдесятирічного віку. На виконання цього урядового розпорядження, попри протест патріарха Никодима, значну частину священників й ієрархів було позбавлено можливості виконувати свої функції.

Конституція 1948 р. гарантувала – по аналогії зі сталінською моделлю державно-релігійних відносин – «свободу сумління і віросповідання». Так само, як і в Радянському Союзі, проголошувався принцип відокремлення школи від церкви. Запроваджувалося виключне право держави на діяльність в галузі освіти і виховання дітей і молоді. Заборонялося також функціонування клерикальних політичних партій [3, с. 66].

Новий основний закон вже не містив традиційного для Румунії положення про визнання православ'я національною релігією. Проте на цьому схожість румунської і радянської моделей державно-релігійної політики вичерпувалася. В Румунській Народній Республіці не передбачалося відокремлення церкви від держави. Натомість церква цілковито підпорядковувалася державі, яка залишала за собою право втручатися у будь-які сфери духовного життя своїх громадян. Так, згідно з вказівками світської влади організаційну побудову церкви було пристосовано до адміністративно-територіального поділу країни, право керівництва церковними структурами надавалося лише громадянам Румунії. Щойно висвячені єпископи повинні були пройти процедуру затвердження парламентом республіки. Держава також зобов'язувала церкву молитися за найвищих своїх достойників. 14 лютого 1949 р. парламент затвердив статут Румунської православної церкви, згідно з яким її діяльність підпорядковувалась Міністерству релігійних сповідань, а також видав указ про започаткування Українського Православного Вікаріату з центром в м. Сігету Мармаціей у складі Румунської православної церкви [8, с.25].

Після приходу до влади Чаушеску (1965р.) забороняється друк релігійної преси здійснюються заходи по повному витісненню церкви з освітньої галузі. Школи, які належали

релігійним інституціям, було передано у відання держави, духовні семінарії закрито, у світських школах скасовано викладання Закону Божого. Подібним чином здійснювалася секуляризація медичної галузі. В католицькій церкві було відібрано всі лікарні, які перейшли у власність держави.

Слідом за конфіскацією церковного майна і витісненням релігійних інституцій з різних сфер публічної діяльності держава стала вживати репресивні заходи щодо служителів церкви. Було заарештовано і відправлено до виправно-трудовах таборів сотні священників, ченців і черниць.

В Трансільванії насильно було ліквідовано Румунську католицьку церкву. Водночас держава докладала зусиль, намагаючись організувати підконтрольне світській владі штучне релігійне утворення – «національну церкву», яка всупереч засадам католицизму, не залежала б від Риму і не підтримувала б з ним ніяких зв'язків. Священників, які залишалися на волі, влада примушувала складати присягу на вірність атеїстичній державі. Водночас їм суворо заборонялось підтримувати будь-які контакти з Ватиканом.

Лише після грудневої революції 1989 р. в Румунії було відновлено Греко-католицький та Український Православний Вікаріати. Їх діяльність спрямована на збереження української мови, релігійних традицій, обрядів. Значна кількість парафій на Буковині, Добруджі та парафія с. Тіса повіту Марамуреш не належать до Українського Православного Вікаріату, тому, що Міністерство культів та деякі священники протистоять воз'єднанню.

Носіями українського національно-культурного відродження є українська православна та греко-католицька церкви. Інші релігійні громади не вживають у богослужіннях української мови (проводять їх румунською мовою).

У межах усієї української етнічної території регіону простежуються незначні відмінності щодо релігійного складу порівняно з повітом Марамуреш. Усе населення на 1 січня 1992 р. налічувало 38403 особи, з яких 31311 осіб (81,5%) - православні, 3274 особи (8,5%) - п'ятидесятники, 1029 осіб (2,7%) - римо-католики, 718 осіб (1,9%) - адвентисти, 527 осіб (1,4%) - греко-католики. В усіх українських селах основною вірою є православна, в окремих населених пунктах, наприклад, у селі Бістра, частка православних християн перевищує 90% [5, с.107].

Про релігійний склад населення деяких сіл Мараморощини (в % відношенні) свідчать дані наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Релігійний склад населення деяких сіл Мараморощини (в % відношенні)

Назва села	Православні	Греко-католики	Римо-католики	Адвентисти	П'ятидесятники	Інші
Репедя	66.3	---	---	3.8	29.2	0.7
Русково	86.2	---	---	1.9	11.0	0.9
Красна Вішеулуй	96.0	---	---	3.5	---	0.5
Валя Вішеулуй	94.7 +1.3 старого стилю	---	---	--	---	4(переважно СвіткиСгови)
Коштуй	27.6	22.5	45.5	---	---	4.4
Рона де Сус	72.5	5.5	8.1	--	---	13.9
Бочкою Маре	83.7	2.7	8.5	---	---	5.1
Кричунешті	93.4	3.1	1.2	---	---	2.3

Національний склад та релігійна свідомість населення між собою тісно пов'язані. Наприклад, для сіл, де проживають угорці, характерною є значна частка римо-католиків та реформаторів.

На сучасному етапі правильне розуміння релігії - дуже важливий чинник духовного життя суспільства. Кожна конфесія має право на самовизначення та прояв найвищих етичних норм. Серед українців Мараморощини останніми роками простежуються значні зміни у

релігійній структурі. Зокрема, православні повертаються до греко-католицької церкви (с.Коштуй, Кричунешті), і переходять до п'ятидесятників (комуни Поієніле де суб Мунте, Репедя, Рускова), Свідків Єгови та інших конфесій [5, с.138].

Найбільшим гарантом українського культурного відродження є збереження української православної та греко-католицької церков, оскільки усі українські церкви правлять Службу Божу українською та старослов'янською мовами. Перспективи української православної церкви тісно пов'язані з потребою запроваджувати у життя віруючих українську мову, обряди, формувати національну свідомість та створювати з цією метою при церквах недільні школи. Велике значення має також створення української єпархії для об'єднання всіх українських церков Мараморощини, Буковини, Банату та Добруджі під опікою українського єпископату.

Православний Вікаріат підлягає безпосередньо Патріархові Румунської Православної Церкви. Духовенство може офіційно контактувати лише з УПЦ (Московського Патріархату), хоча за настроями є значно ближчим до УПЦ КП та УАПЦ, у навчальних закладах яких здобули освіту багато молодих місцевих священників. Не виключається можливість входження у майбутньому до складу Православної Церкви в Україні, однак лише за умови її єдності і канонічності та паритетного перепідпорядкування румунських православних парафій в Україні Патріарху у Бухаресті [4, с.82-83].

Перебуваючи в Румунії, за дорученням Конгрегації Східних Церков владика Діонізій Ляхович проаналізував стан розбудови української греко-католицької церкви. Він відмітив, що служителі церкви не повинні сидіти, склавши руки, а діяти і це приведе до доброго успіху. В Румунії українці мають право на своє існування, мову, культуру. «Я думаю, що тим більше це визнано й Європейський Союзом. А ця відмінність даної культури є саме за збагачення даної держави, адже те що українці будуть мати свою культуру, чи мадяри, мчи німці, чи будь-який інший народ це не є припинення даної культури, її збагаченням, і те, що Блаженніший бажає, щоб не було ототожнення, ідентифікації, асиміляції. Але з іншого боку, щоб наші люди могли себе інтегрувати в політичне, громадське життя даної держави. Отже, інтеграція без асиміляції, без такого, що втрачаємо нашу ідентичність», – відзначив владика Діонізій Ляхович [8].

Оцінюючи роль вікаріатів у розбудові православної та греко – католицької церков, колишній голова СУР Степан Ткачук з особистим піднесенням відмічав роль їхньої діяльності для українців: " Наші рідні церкви православні та греко – католицькі, їхні вікаріати та вікарії Іван Піцура та Іван Волощук, наші священники та наші віруючі зберігають, як зіницю ока, наші національні віри та безнастанно розповсюджують серед нашого населення християнську віру в Бога та Його Сина Ісуса Христа"[12].

Стосунки між вірними обох українських конфесій нині на загал непогані, хоча між священниками досить натягнуті. Найбільше отруює стосунки обох громад питання майна: у Румунії, на відміну від України, власником храмів є Церкви, а не окремі громади. Отож, згідно із законом, Греко-Католицькій Церкві повинні бути повернуті храми, якими нині користуються православні громади. Однак, до останніх належать більшість нащадків давніх будівничих цих храмів, тож ті відмовляються виконувати розпорядження судів. Гострота проблеми частково вирішується спорудженням громадами обох конфесій нових храмів; на 2003 р. було зведено три православні і два греко-католицькі, ще по два храми будувалися.

Велику увагу щодо релігійного життя української меншини приділяє Союз українців Румунії, клопочеться про повернення українцям Румунії церков, які під час комуністичного режиму були силоміць прилучені до Румунського патріархату, які є не лише духовним, а й історичним скарбом українців, а також надає фінансову допомогу у будівництві та реконструкції храмів.

З церквою тісно пов'язане й національне самоусвідомлення місцевих українців. У Мараморощині більшість з них зберігають в побуті українську мову, румунізуються переважно прихильники протестантизму, оскільки їх відправи йдуть румунською.[7] Натомість, на Південній Буковині, українська меншина якої офіційно налічує понад 9 тис. осіб, у православних церквах в українських селах, за винятком кількох, повсюдно

вживається румунська мова. Більш того, відомі факти усунення звідти свідомих та діяльних українських священиків та заміни їх румунськими. Ще сильнішої асиміляції віддавна зазнають українці Подунав'я. Однак, результати останніх домовленостей між Президентами обох держав дозволяють сподіватися покращення становища української меншини. На загал, національний та релігійний аспекти життя української меншини нероздільно пов'язані: брат колишнього греко-католицького вікарія очолює український лицей ім. Т. Шевченка у Сігеті, а обидва нинішні вікарії - православний та греко-католицький є серед заступників голови Союзу українців Румунії.

Отже, важливою проблемою у сфері релігійного життя є пошук взаєморозуміння між різними конфесіями в українських селах, застереження національного розколу між українцями, що завдало б непоправної шкоди справі згуртування української діаспори.

Ми бачимо, що питання релігії для української меншини Румунії на сьогоднішній день є непроста. Воно потребує вирішення ряду організаційних та правових проблем, що можуть зробити тільки керівники як Румунії, так і України. Останній візит Президента України В. Ющенко до Румунії, що був виключно успішним, дає підстави вірити у покращення взаємовідносин українських релігійних організацій з національною меншиною Румунії, в особливій увазі до релігійних проблем на державному рівні [1, с.4].

Література:

1. Віктор Ющенко "Візит до Румунії виключно успішний". // Урядовий кур'єр . – 2007. – 2 листопада. – С.4.
2. Волокитна Т., Мурашко Г., Носкова А. Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40–х – 50–х годов XX века. – Москва, 2008. – С. 433.
3. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно–соціальні зміни в процесі трансформації центрально– і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К., 2002. – С. 66.
4. Куреляк В. Територіальні відмінності у релігійній структурі населення українських сіл Мараморощини. // Вісник Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 1998. – Вип.22. – С. 82-83.
5. Куреляк В. Українці Румунської Мараморощини : Монографія. – Львів, 2001. – с. 156.
6. Манер Г.–К. Греко–католицька церква в Семигороді (Румунія) у період між двома світовими війнами. Між національними претензіями і поліконфесійною реальністю. // Ковчег. – 2003. – №4. – С.222–232.
7. Марциновський А. Чи легко бути українцем в Румунії ? // Голос України. –2002. –13 листопада.
8. Українці в Румунії мають право на своє існування, мову, культуру [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ugcc.org.ua/>
9. Річко Віргілій. Духовне життя українців Доброджі XIX ст. // Наш голос. – 2003. –№ 103 (січень). - С. 25.
10. Рот А. Релігія в Румунії: посттоталітарний ландшафт // Людина і світ. – 1999. – №7. – С.9.
11. Румунська православна церква. // Вільне слово. – 2003. – №2. – С. 9-11
12. Ткачук С. Наші Вікаріати // Український вісник. –2003. –№ 15-16 (жовтень).